

Др ДУШАН КАШИЋ

СТАЊЕ У ПЕЋСКОЈ ПАТРИЈАРШИЈИ ПОСЛЕ ЕМИГРАЦИЈЕ ПАТРИЈАРХА АРСЕНИЈА IV

О аустриско-турском рату 1737—1739 писано је доста, нарочито у немачкој историографији¹⁾. Код нас постоји студија Мите Костића о устанку Срба и Арбанаса који је том приликом букнуо против Турака и о сеоби у Угарску²⁾. Поред тога овај проблем је третиран у нашој историографији и успут, уз друге проблеме, али увек је пажњу историчара више привлачио сам рат, сеоба и рад патријарха Арсенија IV у Карловачкој митрополији³⁾. Ми се овде желимо специјално позабавити тешким стањем, које је после неуспелог рата и устанка настало у Пећској патријаршији и које је имало озбиљних последица по даљи живот српске цркве и народа, јер је ова сеоба била за Пећску патријаршију много фаталнија од сеоба под Арсенијем III 1690⁴⁾.

Задатак који смо себи поставили није лак због оскудице извора. У ратним пустошењима, која су пратила Србију све до њеног коначног ослобођења, пропала је већина писаних извора као и споменика материјалне културе, тако да о многим знаменитим личностима или објектима знамо мало, а понекад и ништа више, осим да су постојали. Ипак, на основу сачуваних и махом већ објављених аката, писама, летописа, а особито записа и натписа, који су потекли од самих очевидаца и учесника тих догађаја, добива се, ако не потпуна, а оно довољно јасна слика овог болног периода у историји наше цркве и народа. Субјективни карактер ових записа не умањује њихову вредност, јер баш кроз то,

¹⁾ М. v. Angell, *Der Krieg mit der Pforte 1736—1739, Mitteilungen des K. K. Kriegsarchivs, Wien III* (1881), 247—339; J. Langer, *Nord-Albaniens und der Herzegovina Unterwerfungs-Anerbieten an Oesterreich 1737—1739 I Der Übertritt des Patriarchen von Ipek Arsenius Jovanovich. und einer Schaar Serben und Albanesen nach Oesterreich, Archiv für oesterreichische Geschichte* 62, 1880.

²⁾ М. Костић, *Устанак Срба и Арбанаса у Старој Србији против Турака 1737—1739 и сеоба у Угарску, Гласник скопског научног друштва* 7—8, 1930, 203—235.

³⁾ О патријарху Арсенију IV постоји монографија Милутина Јакшића под насловом *О Арсенију IV Јовановићу Шакабенти** (Срем. Карловци 1899), али и у овој књизи, после кратког приказа патријарховог бегства, главна пажња је посвећена патријарховом раду у Карловачкој митрополији. Од систематских дела прво је овај проблем захватила Рајаћева историја, чији је материјал касније кориштен у многим историјама српског народа и српске цркве.

⁴⁾ Ст. М. Димитријевић, *Кратак преглед историје Пећске патријаршије у књизи: Устоличење њ. светости патријарха Димитрија у Пећи, Београд 1924, 23.*

поред конкретних, објективних чињеница, видимо и то како је народ ове догађаје доживљавао и схватао. Зато се овим записима не може порећи вредност правог историског извора. Поред тога, послужимо се литературом у којој смо нашли ма каквих података за догађаје и личности овог периода.

I

Страдање српског народа отпочело је самим ратом и устанком. Повлачећи се у почетку рата пред надмоћнијим Аустријанцима и устаницима, Турци су искалили свој гнев на јадној раји⁵⁾. Они су свакако знали за патријархове везе са Аустријанцима⁶⁾, али су га ухапсили тек када су ухватили писмо које је патријарх по капетану Станиши Марковићу слао у аустриски врховни штаб. Рајић наводи да Турци нису имали никога ко би им то писмо прочитао и превео, па зато нису патријарха одмах убили, већ су га као сумњивог задржали у затвору. Међутим, вели се даље, пашина жена се сажалила на патријарха и утицала на њега да га пусти да се измије, а овај кад се нашао ван затвора — утече⁷⁾. Ово бегство описао је патријархов синђел, касније епископ, Партеније Павловић. Како је овај опис врло сликовит и информативан превешћемо га овде у целости на савремени наш језик: „1737 јула 27 ... Данас дођосмо у Руговске планине због страха од Турака, које германске и славеносрпске војске истерују из њихових кућа и градова, те они свој бес и свирепост искаљују на православним хришћанима. Тражили су да злоставе и блажењејшег патријарха пећскога Арсенија Четвртога, али се он избави од замке њихове покровом Богоматере, јер заједно из Пећи сву ноћ ходисмо и дођосмо у Ругово, где учинисмо поклоне код станова арбанашких, гостољубиво примљени од њих. Из Ругова опет уставши, пође стари са дружином до Васијевића, а ја сам са другом дружином после три дана посетио Шекуларце и тамо сам обитовао два дана у једној пећини и пођох у Хас и тамо се опет састадох са старим. Ту пред јутрењу у ноћи видесмо светлост неку која је сјала, и пошто смо отпевали јутрењу, устадосмо и пођосмо с Брђанима к Новоме Пазару, кога су узели из руку турских, не без крвопролића, јер је до седамдесет људи заклато што Хришћана што Турака. И кад смо дошли до Новог Пазара и поредали се да два и два уђемо у град, где би се одморили од заморног пута и окрепили с тамошњим Хришћанима, изненада стиже глас да су наши војници, катане, с капетаном Станишом отишли и оставили град празан и пуст и да су Турци близу дошли. Тада се ми збунисмо и уплашисмо, па се дадосмо у бегство што боље могосмо све један другог престижући и назад се често обзирујући, да нас Турци не достигну и не посеку. И тако са великим трудом и умором стигосмо до манастира Студенице у освит недеље 14 августа, но тадашњи страх нам не даде ни да празник Бо-

⁵⁾ Љ. Стојановић, Стари српски записи и натписи (скр. *Записи и натписи*) 2741.

⁶⁾ Ј. Томић, О Арнаутима у Старој Србији и Санџаку, Београд 1913, 57.

⁷⁾ Ј. Рајић, Историја разних славенских народа, најпаче Болгаров, Хорватов и Сербов, Будим 1823, IV, 200—201.

гоматере проведемо, него празновасмо Успеније Богородице на путу јашући на коњима. И тако прешавши толике високе планине, дођосмо до реке Мораве. И као што је нас терао страх од Турака, тако и друге тераше страх од нас и бежаше од нас мислећи да смо Турци. И дођосмо у Крагујевац и одморивши се мало од пута, отидосмо у град Ниш, који су већ заузели Саксонци и Германи, где смо провели неколико дана, и мислећи да смо се ослободили од Турака и да нас више неће гонити, почесмо с гостити и шетати око града. Али, опет изненада приспе глас да долазе Турци и ми смо се опет тако уплашили да смо бежали целу ноћ уочи свете недеље и на саму недељу. И тако се журисмо до Београда, бојећи се да нас не сретну на путу безбожни Турци. Но и архиђаконова изненадна болест не мало нас збуни. И Божјом помоћи стигосмо у Београд и примише нас браћа са љубављу и литијом...⁸⁾

Своје бегство описао је и сам патријарх у једном писму, које је из Београда 11 октобра 1737 упутио руском бјелгородском архиепископу Петру Смелићу, пореклом Србину, али нам се од њега, нажалост, сачувао само извод. Тај се опис у свему слаже са Партенијевим, само нам Партенијев, пошто је сачуван у целости, даје више детаља. Из извода се види да је патријарх после описа свога бегства изразио своју бригу и тугу за народом који је остао под Турцима без икакве заштите, а о пећској својој резиденцији се бринуо у каквом је стању, да ли је разорена или не, јер зна да су је Турци намеравали разорити⁹⁾.

Предвиђајући тешку судбину своје резиденције, патријарх је пред све журбе, успео да покупи најдрагоценије утвари и да их понесе собом. Од моштију пренесена је само глава св. Евгенија и нешто честица, које су се, изгледа касније налазиле код епископа карансебешкога Јована Ђорђевића¹⁰⁾.

27 (16) септембра 1737 стигао је патријарх у Београд. Страх услед кога је он онако безобзирце бегао, био је потпуно оправдан. Видео је он већ код Новог Пазара да је преварен и он и устаници, па је изгубио поверење у немачку војску и њену команду. И заиста, ускоро после његовог одласка, Ниш се 16 октобра без борбе предао,¹¹⁾ а онда настаде

⁸⁾ Записи и натписи 2720 из Гласника СУД 23, 252—253; Томић, О Арнаутима 56—57; Гласник скоп. науч. друштва 7—8, 1930, 218—220.

⁹⁾ Ст. Димитријевић, Грађа за српску историју из руских архива и библиотека, Споменик СКА 53, 1922, 60—61.

¹⁰⁾ Кад је 1750 дошао у Карловце митрополит црногорски Василије Петровић као егзарх и изасланик пећског патријарха Атанасија Гавриловића, тражио је у патријархово име да се поврате однесене ствар и мошти (... ut res illa esacrae diversi generis per patriarcham olim Pecksiensem praefatum Arsenium Joanovics ad partes illas fine uti praenitissum haberetur tutioris conservationis translata eidem patriarchiae Pecksiensi restitatur, per me eo transportanda... signanter caput sancti Aengenii cum quibusdam sacris reliquiis Aradini inter res alias ad ultimo defunctum Archiepiscopum et metropolitam spectantes sub sigillo asservari, aliae vero ut quidem praefatosiores et majoris momenti res pariter Pecksi no hic allatae prae manibus episcopi Karansebiensis haberi perhiberentur... *) Митролицко-патријаршки архив Б у Срем. Карловцима бр. 31/1750. Ствари, међутим, нису враћене јер су се односи митрополита Василија са претставницима карловачке митрополије покварили, па чак и 1754 синод није хтео да му их изда без налога са потписом и печатом пећског патријарха (Исто, 106/1754).

¹¹⁾ Гласник скоп. науч. друштва 7—8, 1930, 223. Шумарски по Енгелу наводи да је генерал Доксат предао Ниш 19 октобра 1737, због чега је био 25 фебруара 1738 у Бечу осуђен на смрт и посечен, а имање му је одузето за учињену штету (Шумарски, Грађа за повјесницу српску, Летопис МС 64, 1884, 21). Ђоровић опет наводи да је Ниш пао 5 октобра (Историја Југославије, Београд 1933, 383).

страдање. „Избеже Немац проклети из Ниша и тогда Турчин приде и исече и пороби 630 христијана“, вели један запис¹²⁾, а други објашњава да Турци 300 мушкараца посекоше, жене поробише, а стоку отераше¹³⁾. Други савремени запис опет вели да цар Карло VI не само што у овом рату није ништа добио, него „и наш српски род чрез злоје војевод својих управљеније турскому мечном посеченију, ропству и коначном имјениј разграбљенију предаде, јако једва која душа спасеја от погибељи“¹⁴⁾. Раванички летопис описујући ове догађаје вели да је српском народу тада била „многа скорб и порабошченије и пљењеније от Турков“. Зато је с патријархом избегао „народ мног, иноци многи, и владика нишки Георгије Поповић, от сеја предјели од Пећи и Новог Пазара и од Косова и сва Сервија дадошесја бегству уз Дунав за Немцем. Тогда мног народ христијански Турци заробише и у плен одведоше, тогда бист скорб и жалост велија“¹⁵⁾. 1737 „поробише Турци своју рају сву с ону страну Ужица... Потом оде чета турска и пороби варош Ваљево, Цесарево место и одатле одведоше много робља“, а „на 20 величи (Фебруара 1738) одоше Турци опет под Ужице и пред њима Ибраим паша Али пашић из Скопља и узеше га на виру. Отпратише цесареве људе к Београду и што је било раја турска извишаше. Турци, изсикоше и у ропство немилу окренуше“¹⁶⁾. „Тогда се и Косово плени. Више што да реку: њест било сице ва дни Диоклитијанови“, узвикује неки Петар Андрејевић¹⁷⁾. Док су Немци на Врачару секли главе својим генералима због неуспеха у рату¹⁸⁾, турске су се војске широм читавог подручја од Баковице и Пећи до Београда крваво светиле раји и о њиховим свирепостима чуло се на далеко¹⁹⁾.

Поред турске освете рат је јадном српском народу донео и друге невоље. Страшна куга (чума), која је харала најпре по Темишвару и Банату²⁰⁾, по Бачкој и Срему²¹⁾, Славонији²²⁾ и до самог Беча²³⁾,

¹²⁾ Записи и натписи, 7740.

¹³⁾ Исто, 7752.

¹⁴⁾ Исто, 2739.

¹⁵⁾ Љ. Стојановић. Стари српски родослови и летописи, Београд — Срем. Карловци 1927 (скр. *Родослови и летописи*), 316 (1369). Тешко је утврдити колико је народа пошло с патријархом и колико је изневши успут живу главу прешло с њим преко Саве. Хомер тврди да су Турци од 20.000 Климената и Срба, који су пошли с патријархом, код Ваљева сасекли све сем једне хиљаде, а Виндиш вели да се сачувала хиљада живих од 20.000 породица (!) (*Гласник скопског научног друштва* 7—8, 1930, 223). Шумарски опет наводи по Шварпнеру да је с патријархом пошло 20.000 хришћана од којих је 18.000 погинуло (*Летопис МС* 64, 1844, 20). Свакако, да су ово претеране цифре о једној групи емиграната, али се мора претпоставити да су Срби са разних страна, разним путевима и у групама разне бројне јачине кретали према Сави и Дунаву и прелазили их. Познати извори не омогућавају, ипак, ни приближно одређивање њиховог укупног броја.

¹⁶⁾ Ј. Х. Васиљевић, *Муслиманите наше крви у Јужној Србији*, Београд 1924, 6; *Гласник Земаљског музеја у Сарајеву* 1889 књ. 4.

¹⁷⁾ Записи и натписи, 7737. Призрен је после 1737 имао свега 55 хришћанских домова (Ј. Х. Васиљевић, *Арнаути наше крви*, *Братство* 30, 1939, 110).

¹⁸⁾ Родослови и летописи, 1369.

¹⁹⁾ Томић, О Арнаутима, 59.

²⁰⁾ Родослови и летописи, 1373.

²¹⁾ Записи и натписи, 2753, 2755.

²²⁾ Исто, 7779; *Летопис МС* 64, 1844, 30.

²³⁾ Родослови и летописи, 1373.

прешла је и у Србију и сејала смрт од Београда²⁴⁾ до Пећи²⁵⁾. Њој се придружио помор, стоке²⁶⁾, глад и скупоћа²⁷⁾, земљотреси²⁸⁾ и знаци на небу²⁹⁾. Болест, недаће и мач страшно су харали и свуда наста „туга велија човеком“. Остадоше градови пусти и домови многи пусти и свака скрб на народ од господствујућих, да се стари људи говорили: „Нијад не знадосмо за овако мучна времена“³⁰⁾.

Објашњење свега овог зла налазио је патнички српски народ у својим етичким схватањима. У народној души увек је било дубоко усађено схватање да се кршење моралних принципа одражава на појавама у физичком свету и људском животу и да је све физичко страдање само одраз моралног пада. Због тога је сваког нашег човека и народ у целини застрашавао сваки грех, јер је после њега очекивао зле последице³¹⁾. Тако је било и овом приликом. Кад је Аустрија 1737 као савезница Русије, због савезничких обавеза, али и због чувања властитих интереса, пре истека мировног уговора склопљеног 1718 у Пожаревцу на 24 године³²⁾, ударила на Турску, забележио је летописац, ма колико се радовао слободи, да је Немац 1737 пошао на Турчина војевати „преваром пре рока“³³⁾. И баш зато што је Немац погазио веру са Турчином³⁴⁾, „постиже нас праведни гњев божији, и посла пре-благИ Бог кугу, напрасну смрт и болест на народ и државу царску... и до самог Беча би куга, мори за три године у име свете Тројице, чију Немци преступише клетву. Због тога и изгубише земљу и градове и власт своју, још изгуби многу војску своју“³⁵⁾.

Трагедија српског народа тешко је погађала избеглог патријарха Арсениј IV. Историчар Јован Рајић је записао да је патријарх једном уочи Божића сањао да му се јавио Бог и тражио од њега одговор за 80.000 Срба, који су страдали и изгинули у овом неуспелом покушају ослобођења. Овај свој тешки сан причао је патријарх изјутра са сузама у очима придворном свештенству кад му је дошло да честита Божић³⁶⁾.

Овако велик број изгубљене патријархове пастве изгледа историчарима невероватан. Међутим, казивање једног савременика, хоповског игумана старца Ђирила, као да даје извесно објашњење. Он, наиме, у једном свом „летопису“ говори, како патријарх Арсеније IV „ускочи“ у Аустрију „на великоје попрање и опуштение оние свјатие Патријаршии, и вјечное изглаждение от оние катедри своих наследников Србскога рода, и даеште на погубление и во плен отведение, Егова

²⁴⁾ Исто, 1549; Записи и натписи, 5377.

²⁵⁾ Записи и натписи, 5787.

²⁶⁾ Исто, 2727, 2790, 2809, 7780.

²⁷⁾ Исто, 2758, 2810, 7739, 7747, 7780.

²⁸⁾ Исто, 2754, 2756, 2782, 2783, 2865, 7781; Родослови и летописи, 1547.

²⁹⁾ Записи и натписи, 2752, 2790, 5376; Родослови и летописи, 1377, 1548.

³⁰⁾ Записи и натписи, 2868.

³¹⁾ Ово схватање, потпуно хришћанско, изразио је народ у многим пословицама, од којих овде наводимо само једну: „Зло рађење, готово суђење“.

³²⁾ G. Weber, Allgemeine Weltgeschichte, Leipzig 1876, XII, 885; Записи и натписи 5370.

³³⁾ Родослови и летописи, 1368.

³⁴⁾ Записи и натписи, 2757.

³⁵⁾ Родослови и летописи, 1373.

³⁶⁾ Рајић, Историја IV, 202—203; Јакшић, О Арсенију IV, II.

Блаженства убјеганија ради, до сто тисјашч душ христијанских кое изгубисја на тјелех кое и на душах дља пријатија турецкија махометанскија сљепостнија вјери³⁷⁾. Дакле, ако се узму у обзир изгинули, у ропство одведени и потурчени, а таквих је као што ћемо видети било много, онда овако велик и прекоран број изгубљених душа није невестоватан.

Патећи због страдања напуштене пастве, испуњен тугом и бригом за порушене и опустеле цркве и манастире, патријарх је 1743 дао израдити у Карловцима један златоткани покров на кивот св. Стевана Дечанског у Дечанима, а 1747 други такав на кивот „светому Стевану первојенчаном краљу сербскому“³⁸⁾, у Студеници, свакако у жељи да покаже тамошњем народу да га није заборавио, а и својој носталгији да даде одушка.

II

У тешким послератним приликама, кад су мач и болештине уништавали народ српски физички, кад је страх лебдео у ваздуху и увлачио се у кости, и кад је туга раздирала срца, разривена је била и српска црква, она установа која је у свим народним патњама окупљала преостали народ и оспособљавала га за даље подвиге. Сада су поред патријаршког трона остале упражњене још четири епископске катедре, јер су поред патријарха емигрирали епископи: рашки (новопазарски) Јефтимије Дамјановић³⁹⁾, ужички (ахилски, ариљски) Алексије Андрејевић⁴⁰⁾ и нишки Георгије Поповић⁴¹⁾, док су самоковског епископа Симеона убили Турци. Њега су Турци ухватили у Дупници, кућу му опљачкали, а њега окованог бацили у тамницу. После 23 дана одвели су га у Софију пред пашу Ђуприли-Оглу, који га је најпре дао мучити, а затим су га 21 августа 1737 обесили⁴²⁾. Поред ових епархија обудо-

³⁷⁾ Д. Р/уваец/, *Летопис старца игумана хоповског Ђирила*, Српски Сион 1906, 403.

³⁸⁾ Записи и натписи. 2878, 2948 Овај последњи покров предат је манастиру Студеници тек 1753 од митрополита Павла Ненадовића. Потврђујући између осталих ствари и пријем овог прекривача, архимандрит студенички Константин описује га овако: „Покров от чернија дѣби (кадифе) с златним цвѣтами, всјуду по краех четирех кадифом зеленом обшити, и на једном крају от тјех, златом везен сушч и постан жутим кратитором“ (Д. Р., *Писма студеничких калуђера*, Српски Сион 1904, 667).

³⁹⁾ Записи и натписи, 2740; Рајић, *Историја IV*, 213; Гласник скопског научног друштва 7—8, 1930, 223.

⁴⁰⁾ Рајић, *Историја IV*, 213. Већ у октобру 1737 записао је на западном зиду манастира Благовештења неки Стефан, наречени епископ ахилски и зворнички, који је то постао „произвођенијем божијем и силом васеосвештенга сабора нашего (!) патријархи/ји/ словенскосрбској“ да је дошао „са немалоју печалију много от безбожних Агарен озлобљениа“ (Записи и натписи, 10259)

⁴¹⁾ М. Марковић, Георгије Поповић, Преглед цркве епархије нишке (Ниш) 5—7, 1933; М. Јакшић, О Арсенију IV, 8—9.

⁴²⁾ Записи и натписи, 2709, 2712, 7735. Епископ Симеон је у пролеће 1737 учествовао на једном збору на коме су поред патријарха и њега били присутни епископи рашки, штипски и скопски, као и саветовни прваци из Старог Влаха и студеничког краја (В. Ђоровић, *Историја Југославије*, Београд 1933, 382; И. Руварац, О рашким епископима и митрополитима, Глас СКА 62, 1901, 57). Рајић (*Историја IV*, 215) погрешно назива овог самоковског епископа Јефтимијем.

вила је идуће године и Ваљевска епархија, чији је епископ Доситеј Николић 11 јуна 1738 умро у Карловцима⁴³). Ова епархија као део старе моравичке епархије, касније ариљско-ужичке, била је од Пожаревачког мира (1718) под аустриском власти, па је епископ од страха пред повратком Турака емигрирао. По завршетку рата и ово подручје је потпало под Турке, а епархија остала упражњена заједно са оним делом којим је под Турцима управљао епископ Алексије Андрејевић. Пећска патријаршија имала је тада само тринаест епархија (Београд, Ваљево, Ниш, Нови Пазар, Скопље, Штип, Ђустендил, Самоков, Сарајево, Зворник, Цетиње и Мостар)⁴⁴), од којих су четири услед рата остале празне.

Ништа боље стање цркве није било ни у материјалном погледу. Тада многе цркве и манастири опустеше,⁴⁵) а многи постадоше рушевине, понајвише у северној Србији. Руски учитељ у Београду, јеромонах Петар Михајлов, пише 14 (25) јуна 1738 будимском епископу Василију Димитријевићу: „Србију диштрикта белиградскога као и сву Крајину Турци поробили и поарали, а кто могал бегати побегал, кто в Банат Темишварски, кто в Срем и Бачку“⁴⁶). Тада је запустео манастир Раковица, чији су калуђери пребегли преко Саве и причислили се братству манастира Велике Ремете⁴⁷), доневши собом многе драгоцености и осталу покретну имовину⁴⁸). Тада су избегли „от турскаго гоњенија“ и калуђери манастира Сланци код Београда. Они су у Срему обновили манастир Кувездин⁴⁹), али пошто игуман Јевсевије устаде против њих морао је интервенисати сам патријарх, по чијој су одредби сланачке ствари пренесене на чување у манастир Гретег⁵⁰). Манастир Сланци био је разорен⁵¹). У том крају је био и манастир Винча, који се последњи пут помиње 1734. За време рата је запустео. Његове ствари су пренесене у Кувездин⁵²), док се чудотворна икона Матере Божје Винчанске 1762 налазила у Бездану⁵³).

У тешким данима послератног терора опустео је манастир Горњак, кога је тек 1765 почео из рушевина обнављати монах Киријак⁵⁴). У Манасији, у којој је још за време аустриске окупације експлодирао у припрати смештени барут, сада је стално боравила турска војска, која је чак и у цркви држала коње и стоку⁵⁵). Није много боље прошла ни

⁴³) Записи и натписи, 2737.

⁴⁴) Р. Грујић у Народној енциклопедији с. в. Пећска патријаршија, III, 378.

⁴⁵) Записи и натписи, 5378, 5794; И. Јастребов, Податци за историју српске цркве, Београд 1879, 140.

⁴⁶) Д. Руварац, Јован Рајић, 98; Гласник скопског научног друштва 7—8, 1930, 231.

⁴⁷) Ј. Шафарик, Два писмена споменика који се тичу манастира Раковице, Гласник СУД 3, 1866, 232—233; Д. Р. Манастир Раковица и Велика Ремета, Српски Сион 1906, 340—346.

⁴⁸) Д. Р., Опис српских фрушкогорских манастира 1753 год., Српски Сион 1904 55—56.

⁴⁹) Српски Сион 1903, 357

⁵⁰) Исто, 1904, 155.

⁵¹) В. Петковић, Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа, Београд 1950, 300.

⁵²) Записи и натписи, 4582.

⁵³) Исто, 3194; Ж. Дукић, Манастир Сланце, Београд 1932, 4—5.

⁵⁴) Ј. Веселић, Опис манастира у Србији, Београд 1867, 125—126.

⁵⁵) Станојевић — Мирковић — Бошковић, Манастир Манасија, Београд 1928, 5.

Студеница. Њезин намесник пише 1740 епископу будимском Василију Димитријевићу: „Наш архимандрит — Василије — с њеколико братије и са адиђарима (драгоценостима) црковнима изиде под власт царску за некое време, а ми прочи остали братија и служитељи св. манастира како Немци побегоше, а ми се Турцима предасмо и наш архимандрит управи с Турцима с великим трошком и не би нам силе ни насиља. Но нас проклете Клименте поараше и околни вилает; у томе на великој нишчети состоимо, а царски данак сугубо ово време состоит. Того ради в(аше) п(реосвјашченство) молимо: ми да имамо кога сад у ово време послати (ради милостиње), от Турака не смеомо. Како сами в.п. знате да јест от Турака велики порок на наш манастир, зашто кад су Немци дошли на Нови Пазар, најпре су на наш манастир ударили, и нам Турци говоре, да смо ми Немце довели на Нови Пазар“⁵⁶). У дивној цркви св. Богородице Љевишке у Призрену 1756 „Турци клањају“⁵⁷. Она је претворена у џамију негде између 1749 и 1756⁵⁸. Ипак је највише страдала патријаршка резиденција у Пећи. Митрополит црногорски Василије Петровић пише 1750 да је она сва спаљена и у рушевинама (*agnita tanta patriarchiae ruina*),⁵⁹ а Рајић вели да се од саме резиденције ни траг не позна, док је црква, иако не до темеља разорена, потпуно лишена свога украса и архитектонски је унакажена, јер Турци нису дозволили да се понова начине сводови, те је црква личила на прости молитвени дом.⁶⁰) У тешкој беди и оскудици преостали и преживели калуђери и свештеници предузимали су обнову појединих цркава и манастира,⁶¹ али су ипак многе цркве и манастири заувек пропали.

Из многих манастира у Србији пребегли су поједини калуђери и већином се настањивали у фрушкогорским манастирима, где су понекад похрањивали понесене драгоцености својих манастира. У Гргетегу је био пећски архимандрит Василије Милошевић, његов јеромонах Пајсеј Андреовић⁵⁹) и рилски јеромонах Тимотиј Бугарин⁶⁰). У Врднику видимо 1753 јерођакон Григорија Вукановића, који је био рођен у Новом Пазару. „Заробљен бил с братом Војином, от године и пол, искупил их од робства г. Јоан Вукановић Сарајлија, житељ нинје новосадски“⁶¹) У Врднику су биле смештене 1739 многе драгоцене ствари манастира Раванице,⁶²) чији су калуђери и после прве сеобе емигрирали и обно-

⁵⁶) Манастирске ствари спремио је архимандрит најпре у Београд, а кад Турци узеше Београд, пренесе их у Нови Сад (Српски Сјон 1904, 666; В. Петковић, Манастир Студеница, Београд 1924, 8—9). 1774 позајмио је манастир Студеница 120 гроша од црквене општине у Сарајеву са 12% интереса. Студенички јеромонах Константин оставио је тамо крст од „часнога дрва“ (В. Скарин, Српски православни народ и црква у Сарајеву у 17 и 18 вијеку, Сарајево 1928, 42).

⁵⁷) Записи и натписи, 3109.

⁵⁸) П. Костић, Црквени живот православних Срба у Призрену и његовој околини у XIX веку, Београд 1928, 75—77.

⁵⁹) Митрополиско-патријаршки архив у Срем. Карловцима Б 21/1750.

⁶⁰) Рајић, Историја IV, 211; Е. Голубинский, Краткий очерк истории православныхъ церквей болгарской, сербской и румынской или молдо-валашской, Москва 1871, 484—485.

⁶¹) О томе има врло мало записа. Знамо за обнову Мораче (Записи и натписи, 2873), Пустиње (Исто, 10294) и др.

⁶²) Српски Сјон 1904, 109. Од 1719 до 1742 био је архимандрит у Дивши (Исто 1903, 358).

вили Врдник,⁶³⁾ откад се тај манастир и почео називати Раваницом. У Круshedолу се постригао благовештенски ђак Максим Петровић.⁶⁴⁾

По Срему је тада било и избеглог мирског свештенства. У Бешки, Крчедину и Иригу је поповао приштински парох Поповић, који се 1753 у Беочину замонашио и добио име Арсеније⁶⁷⁾. Фенечки јеромонах Дионисије Вулегић био је пре парох у Штављу у Светом Влаху, а у Срему је био добио парохију у Добановцима.⁶⁸⁾ Хоповски монах Серафион Чурлић из Рожаја код Сјенице замонашио се пошто „последње рати биоградске отјата Турци жена јего“.⁶⁹⁾ Брат патријархов Андреј Јовановић био је протопоп београдски до 1740, кад је патријарх тога свог „роднаго и љубезнаго брата“ поставио за иришког протопрезвитера.⁷⁰⁾ Ових неколико примера свакако указују да је емигрирало много монашког и мирског свештенства, што је врло негативно утицало на и онако разривен црквени живот у Пећској патријаршији.

III

У организационо разривеној, материјално упропаштеној и пред Турцима политички компромитованој цркви, преостали српски епископи тешко су се могли снаћи и отпочети смишљену обнову црквеног живота. Такву ситуацију искористили су други.

Цариградска патријаршија, ношена жељом да прошири своју јурисдикцију и да јелинизира словенске цркве на Балкану,⁷¹⁾ убедила је Порту да је по интерес отоманске империје боље да се на пећски престо доведе Грк, него ли Србин. То није било тешко после два аустријска рата, у којима су српски пећски патријарси узели активног учешћа, а затим са масом највиђенијег народа пребегли у непријатељску царевину. Зато је још у току рата, месеца маја 1739, изабран у Цариграду нов пећски патријарх, Грк, Јанићије Караца, протосинђел Велике цркве, родом из угледне фанариотске породице. Цариградска патријаршија је овај свој поступак оправдавала у споменици о његовом посвећењу „повластицама које васељенски престо ужива да прихвати и штити аутономне столице које се у оваквим неприликама налазе и да их заступа по могућству у несрећама њиховим“.⁷²⁾ У току лета већ је нови патријарх био у Србији и постављао нове епископе, јер већ 2 септембра 1739 пише избегли патријарх Арсеније IV будимском епископу Василију Димитријевићу: „Богме, сад нови патриј и нови нишки и рашки слават се по Београду и домове избирају где ће седети“.⁷³⁾

⁶³⁾ Исто, 1904, 110.

⁶⁴⁾ Исто, 1903, 76.

⁶⁵⁾ Записи и натписи, 5289.

⁶⁶⁾ Српски Сион 1903, 590.

⁶⁷⁾ Исто, 1904, 361.

⁶⁸⁾ Исто, 1903, 23.

⁶⁹⁾ Исто, 500.

⁷⁰⁾ Исто, 1907, 395.

⁷¹⁾ А. Лебедевъ, Исторія греко-восточной церкви нождъ властю Турокъ, СПб 1903, 125—129.

⁷²⁾ Д. Алексијевић, Прилози за историју српске цркве, Весник српске цркве 1909, 755; Ђ. Слијепчевић, Укидање пећске патријаршије 1763, Богословље 1938, 271.

⁷³⁾ И. Руварац, Рашки епископи и митрополити, Глас СКА 62, 1901, 37—38; Богословље 1938, 271.

Патријарх Јанићије је „премнога озлобил народ српски, ходја с указом султанским по српској земљи и постављаја Грци архијереји, мучја народ и денги на силу взимаје“. Напоследку, пошто је био премештен за митрополита халкидонског, опљачкавши народ и цркве, а нарочито покупивши преостале драгоцености патријаршије пође у Цариград.⁷⁴⁾ Дознавши за то од пећских калуђера, похитају Срби Пећанци за њим у потеру, стигну га у Скопљу. отму му покрадене ствари и врате их у ризницу патријаршије.⁷⁵⁾ 1760 видимо Јанићија на столици цариградског патријарха.⁷⁶⁾

Његов наследник, Србин, Атанасије II Гавриловић (1747—1752) настојао је да поправи тешко организационо и материјално стање у патријаршији, али је то било тешко. Народну радост поводом његовог доласка на патријаршки престо изразио је у једном запису 1747 у Призрену неки старац Мојсије Фрушкогорац овако: „На 1747 году седе на престол српски господин блажени Атанасије прежде бивши господин митрополит скопски; и бист радост великаја всим сирбом и болгаром и всим окирстним странам“⁷⁷⁾. Да би нормализовао макар колико црквени живот он рукополаже српске архијереје за најистакнутије позиције. 1750 завладичио је Василија Петровића, синовца митрополита црногорског Саве, који је Сави био коадјутор, а патријарху Атанасију егзарх, нарочито за спољне послове.⁷⁸⁾ У јулу 1751 поставио је он у Сарајеву јеромонаха Аксентија Паликућу за херцеговачког митрополита⁷⁹⁾, док је митрополит дабробосански Гаврил по патријарховом овлашћењу, на коме се он назива „архиепископ пекскиј, всјех Сербов и Болгаров и всего Илирика патријарх“, 15 септембра 1751 рукоположио Симеона Кончаревића за епископа далматинског.⁸⁰⁾ Због ратних последица и због несносног дуга који се умножио у време његовог „јединовјернаго но обаче иноплеменаго“ претходника, слао је он у Карловачку митрополију Василија Петровића, 1749 још као архимандрита, а 1750 већ као митрополита, да поврати при сеоби однесене ствари и да скупи милостињу за обнову патријаршијске резиденције.⁸¹⁾ У једном меморијалу, који је Василије 1750 поднео царици, дао је он опис бедног стања у коме се налазила патријаршија и пећска резиденција и истакао настојања патријарха Атанасија око обнове.⁸²⁾ Од те

⁷⁴⁾ Богословље 1938, 273. Голубински вели: „Обаче насилу въ конецъ убъжа отъ народа сербскаго въ Константинополь съ великимъ богатствомъ, поплънивъ святаы церкви и народъ сербскій, а особито сербскую патриархию Пекскую одравъ до самыхъ стень, и ничтоже въ ней изоставивъ, кромѣ святаыхъ мощей которіе тамо почивають“ (Краткіи очеркъ истори, 484—485).

⁷⁵⁾ Ст. М. Димитријевић, Кратак преглед историје Пећске патријаршије, 24.

⁷⁶⁾ С. Никетић, Историјски развитак српске цркве, Гласник СУД 31, 1871, 72—73.

⁷⁷⁾ Јастребов, Податци, 70. Други запис, који потиче од патријархова служитеља, јерођакона Михаила, говори да је патријарх Атанасије „дошао“ 2 новембра 1741 (Записи и натписи 7806). Међутим, та година је вероватно омашком погрешно унесена, јер 1742 још видимо патријарха Јанићија да посећује манастир Пиву (Исто, 7812), а помиње се и 1745 (Исто, 7865).

⁷⁸⁾ Гласник СУД 31, 1871, 73.

⁷⁹⁾ Исто. А. Гилфердингъ, Путешествіе по Герцеговинѣ, Босни и Сербіи, Спб. 1859, 664—665.

⁸⁰⁾ Н. Милаш, Списи о историји православне цркве у Далматинско-историјским владицанству I 1899, 320—322.

⁸¹⁾ Гласник СУД 9, 247; Архив за историју српске православне карловачке митрополије (уредник Д. Руварац) 1912, 57—58.

⁸²⁾ Митрополиско-патријаршијски архив у Срем. Карловцима Б 21/1750.

обнове, међутим, није могло бити готово ништа, јер су се на патријаршком престољу смењивали Срби и Грци и ма колико да су Срби у свој беди покушавали да поправе тешко стање патријаршије, Грци су успевали да је дубље вуку у пропаст.

Патријарха Атанасија II наследио је Гаврило II Михајловић кога називају и Сарајевцем⁸³⁾ и Бошњаном⁸⁴⁾, јер је раније био као што видесмо, митрополит дабробосански са седиштем у Сарајеву⁸⁵⁾. Њему је издан берат 6 октобра 1752, али је он за непуних педесет дана умро⁸⁶⁾. Наследио га је Гаврило син Николин, који је до тада био митрополит нишки. Како је Гаврило Михајловић био патријарх врло кратко време, неки га нису ни убрајали у ред српских патријараха, него су његова наследника и имењака Гаврила Николина називали Гаврилом II⁸⁷⁾ уместо III, а Гаврила Михајловића-Сарајевца, који је де facto Гаврило II, називаху и „мними патријарх“⁸⁸⁾.

Гаврило III био је Грк⁸⁹⁾. Имао је надимак „хром“ или „Ромац“⁹⁰⁾. Колико је и због чега био у народу омрзнут види се из Општег листа пећске патријаршије: „Тој враг и разоритељ нашој клими... Сеј убо Гаврил злејши роду српском показасја. Ни јединога од архијереј в мирје не остави но некија с царскоју властију и в заточеније посла. Такожде и от началјејших мирских наипаче в Боснији и всју климу в посљедњаја приведе смуштеније и разореније и престол под тежчајшиј дуг наведе. Бјаше бо и завистан рода нашего, хотја и надјејасја искоренити српскије архијереји, поставил же Греков...“⁹¹⁾ Пре због народног незадовољства⁹²⁾, него ли због неуредног исплаћивања данка, Гаврило III био је смењен и поново постављен за митрополита нишког.⁹³⁾

На патријаршки престо долази за Гаврилом III Викентије Стефановић, Србин, митрополит београдски,⁹⁴⁾ за кога у Општем листу стоји да је у Цариграду умро одмах после царске потврде, „не без подозрења от отровљенија... и не сједе на престол“⁹⁵⁾. Наследио га је ужичко-ваљевски епископ Пајсије, који је био с њим у Цариграду и по његовој вољи, без сабора, постао патријарх. Међутим и Пајсије умре у Пећи после годину дана. За њега јединога од Грка пише да додуше беше родом из Цариграда и Грк „но велми благ“⁹⁶⁾. За њим

⁸³⁾ Р. Грујић, Пећска патријаршија, Народна енциклопедија III, 378.

⁸⁴⁾ Гласник, СУД 6, 1854, 45.

⁸⁵⁾ Записи и натписи 2921, 1219.

⁸⁶⁾ Г. Елезовић, Атанасије II, Гаврило II и Гаврило III пећки патријарси, Гласник српске православне патријаршије 1937, 291—293. По ономе што о Гаврилу II пише у Општем листу пећске патријаршије, био је он врло несолидан човек (Гласник СУД 35, 1872, 80—81).

⁸⁷⁾ Записи и натписи, 10289.

⁸⁸⁾ Исто, 7974.

⁸⁹⁾ Гласник СУД 6, 1854, 45; Исто, 35, 1872, 81. Покушај Г. Елезовића, који је иначе унео доста светла у ове прилике, да оспори грчко порекло Гаврилово, није довољно убедљив (Гласник патријаршије 1937, 298).

⁹⁰⁾ Гласник СУД 6, 1854, 45, 46.

⁹¹⁾ Исто, 35, 1872, 81; Јастребов, Податци, 4.

⁹²⁾ Гласник СУД 35, 1872, 82.

⁹³⁾ Јастребов, Податци, 18—20.

⁹⁴⁾ Записи и натписи 7997 (3052); Гласник СУД 35, 1872, 82.

⁹⁵⁾ Гласник СУД 35, 1872, 82.

⁹⁶⁾ Исто.

опет долазе два Грка, Гаврило IV (до 1758) и Кирило II. За време Гаврилово „бист великоје паденије и раздор во вси клими сврашченим и мирским. Патријаршија же в посљедњије запуштеније приде, јако једва јединому токмо свјешченику в њеј пребивати и по мало хлеба находитисја можаше“.⁹⁷⁾ Ни за Кирила није било боље. Учесници једне црквене конференције одржане у Нишу 1761 пишу карловачком митрополиту Павлу Ненадовићу о пећској резиденцији да је тако „обнажена“ да осим голих зидова и светитељских моштију није ништа друго остало. Тадашњи патријарх Кирило II довео је патријаршију у беду, прогони српске архијереје и остале црквене старешине и не престаје их оптуживати на Порти. Зато моле митрополита да се заузме за тамошњи народ и пећски престо, јер од њих нико против патријарха не сме да се јави „пошто народ наш јест у зазору великому код царства отоманскога за случај вјечнија памјати блаженочившаго Арсенија Јоановича“.⁹⁸⁾

Наследник Кирилов, последњи патријарх пећски Србин, Василије Бркић овако је описао 1771 тешке прилике у патријаршији после одласка патријарха Арсенија у једном писму бечком двору: „Јако по исшествији из Турецкој пред цесора нашега Арсенија Јоановића с неколико народа... изоставши тамо епископи и народ ови побијени, други в ропству взјати, изоставши же вси ограбљени и за ребелијантов и невјерних их царству причтени, ктому в канцеларијах их написани тако на вјечње. Власт же патријаршеску и епископате в Србији Турки Греком отдали, како својим вјерним; но то њеколико летјех не оставили наши Срби, да ипак просили Порту чтоб в наших странах бити нашего јазика и породи архијереом. И тако до нињешнија рати всегда о сем при портје Срби с Греки имјели великија процеси, зане овогда Греки похишчали, а овогда наши“.⁹⁹⁾ Тако је неуспех устанка, који је у договору с Аустријанцима, а у жељи за слободом, организовао патријарх Арсеније IV, у склопу општих прилика онога времена, допринео стварању повољне ситуације за разарање организма Пећске патријаршије, које је довршено 1766 насилним султанским актом о њеном укидању по жељи цариградске патријаршије, која је на томе радила већ од пада српске државе. О томе постоји солидна студија Ђоке Слијепчевића.¹⁰⁰⁾

IV

Насилно уклањање националног руководства српске цркве, које је отпочело одмах после емиграције патријарха Арсенија IV, претстављало је за српски национални живот ударац у главу и имало је далекосежне последице. Већ три века српска црква је била једина национална институција која је преживела пад српске државе. У њу су биле упрте све очи и у њој усредсређене све тежње за национално живљевање, одржање и ослобођење. Њени поглавари су били етнар-

⁹⁷⁾ Исто.

⁹⁸⁾ Љ. Дурковић — Јакшић, Покушај црквене конференције у Нишу 1761, да поврати патријарха Гаврила III на пећски престо, Зборник Православног богословског факултета 2, 1951, 136.

⁹⁹⁾ Р. Грујић, Седам писама пећског патријарха Василија Бркића. Споменик СКА, 51, 1913, 83—84.

¹⁰⁰⁾ Ђ. Слијепчевић, Укидање Пећске патријаршије, Богословље 1938, 250—307.

обичају, сасвим клонуше духом. И сад кад се поведе реч о Пећи, производи значајан утисак на горанске старце. Кад сам их питао, да ли имају какве књиге, записе, листине од старог времена, где је забележено штогод о старом њиховом животу кад су били хришћани, они ми показаше на Пећ, говорећи: „Тамо ћеш наћи све, што се нас тиче, ако нису то однели са собом у Стамбол грчки *деспоти-ефендије*, који су тада почели долазити у Пећ”... Брођани казују, да су деца њихова многе године остајала некрштена; сами они нису слушали службу бо-жју у селу, јер ни један поп није хтео к њима долазити. Али су славу држали, ломили колач, и при урвинама цркве причешћивали се овим колачем, заливајући га вином... Док је Јанићије (митрополит призренски, Србин) био жив, није се могло казати да се хришћанство угасило у Броду, а са смрћу Јанићијевом нестале и међу Брођанима хришћанства; они се истурче, а неки се преселе у Призрен...”¹⁰⁵⁾ „На тај начин, примећује историчар Јован Томић, српски живаљ у овим крајевима — који се толико бунио против турске власти; који је трчао у сусрет сваком иноземцу што је хтео да ради против Турака; који је учествовао у свима народним покретима и за толико векова био најбољи бранилац православља — примио је мухамеданство и оставши заједно са Арнаутима мухамеданцима постоје Арнауташем и највећим противником и народу из кога је поникао и православљу”¹⁰⁶⁾

Док се је тако преостали део српског становништва у тим крајевима постепено и верски и национално претапао, на сеобом опустела огњишта досељавали су се мухамеданци Арнаути. Етнички састав становништва у овом класичном српском крају нагло се мењао. Покушаји обојице избеглих пећских патријараха да остваре своју и народну жељу за слободом скупо су плаћени. Није зато чудо да су у данима патњи понекад обојица били осуђивани због неуспелих ослободилачких покрета којима су стајали на челу. Сетимо се само уздаха последњег херцеговачког епископа Србина, Стефана, поводом укидања Пећске патријаршије: „Еј, Арсеније један и други, еј, шта учинисте. Бог вам платио ваш труд по вашој заслуги! Јесте ли сад спасли српски народ...”¹⁰⁷⁾

Из данашње перспективе ствар се сагледа друкчије. Акције обојице патријараха спадају у ред многих устанака српског народа за слободу. Ниједнога од вођа тих, макар и неуспелих, устанака историја не осуђује, него им одаје признање. То заслужују и они. Ако ко заслужује осуду, онда су то савезници, који су полазећи у рат позивали Србе на устанак, а после неуспеха препуштали устанике на милост и немилост Турцима, а милости код њих није било. Срећа је, међутим, у томе што је период до Карађорђевог и Милошевог устанка био релативно кратак, слободарска мисао јака, свест о слабљењу Турака јасна, те све ове тешке ране од ранијих неуспеха устанака нису могле постати смртоносне по српску цркву и народ.

¹⁰⁵⁾ Јастребов, Подаци, 140—142, 27—35.

¹⁰⁶⁾ Томић, О Арнаутима. 65—66.

¹⁰⁷⁾ Богословље 1938, 278.

Zusammenfassung

Dr. DUŠAN KAŠIĆ

DIE VERHÄLTNISSE IM PATRIARCHAT VON IPEK NACH DEM
AUSWANDERN DES PATRIARCHEN ARSENIUS IV.

Der Verfasser behandelt die schweren Verhältnisse und die Folgen für das Patriarchat von Ipek nach dem Österreichisch-Türkischen Kriege (1737—1739) die durch das Auswandern der Serben entstanden sind. Das Ermorden der Bischöfe und Geistlichen seitens der Türken, Hunger, Krankheiten, Plünderungen und Zerstörungen, gewaltsame islamisierung, arnautisierung u. s. w. charakterisieren die damalige Zustände. Alldies benutzte das Patriarchat von Ipek Griechen als Bischöfe und Patriarchen aufzudrängen. Die Folge dieser Ereignisse war der Zerfall des Organismus des serbischen Patriarchates von Ipek.

Резюме

Др ДУШАН КАШИЧ

ПОЛОЖЕНИЕ ПЕЧСКОЙ ПАТРИАРХИИ ПОСЛЕ ЭМИГРАЦИИ
ПАТРИАРХА АРСЕНИЯ IV

Автор статьи занят тяжелым положением создавшимся после австрийско-турецкой войны 1737—1739 г. г. и последствиями возникшими для Печской патриархии в связи с тогдашним переселением сербов. Убийства турками епископов и священников, голод, болезни, грабежи и разрушения, принудительный переход в ислам и в „арнаутство“ и т. под., характеризуют условия и обстоятельства того времени, которые использует Цариградская патриархия и, при помощи турок, навязывает сербской Печской патриархии греков в епископы и патриархи. Все это привело к разорению организма Печской патриархии.